

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ЖИТТЄВОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Бондаренко З.П., Гонтар М. Г.

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті розглядаються питання соціально-педагогічного тренінгу як методу формування життєвої та соціальної компетентності дітей-сиріт, вихованців дитячого будинку.

Ключові слова: соціально-педагогічний тренінг, метод, життєва компетентність, діти-сироти, дитячий будинок.

В статье рассматриваются вопросы социально-педагогического тренинга как метода формирования жизненной и социальной компетентности детей-сирот, воспитанников детского дома.

Ключевые слова: социально-педагогический тренинг, метод, жизненная компетентность, дети-сироты, детский дом.

The tasks of the social-pedagogical training as methods which form life competence of the children-orphans are discussed in the article.

Key words: social-pedagogical training, method, life competence, children-orphans, children's home.

Проблема формування активної життєвої і соціальної позиції особистості у процесі суспільно корисної та іншої громадської діяльності стала актуальною в останні роки. Відомо, що досягти потрібного рівня компетентності можливо за умови використання сучасних технологій навчання і виховання, побудованих на інтерактивних методах, які формують активну життєву позицію особистості, характер її діяльності та взаємовідносин в умовах інтенсивного життя у соціумі, набуття соціальних умінь і навичок та розвитку самомотивації.

Відомо, що поняття сенсу життєдіяльності обумовлює розуміння організації життєдіяльності суб'єктів, які здійснюють її у відповідності з життєвою позицією, становлення і розвиток якої визначає характер діяльності й відносин в умовах соціуму. Система умов середовища, засобів і відносин складають життєву компетентність суб'єкта, яка виявляється у його діяльності. У сучасній науці відомі декілька концепцій щодо теорії діяльності. Щодо нашого дослідження, то будемо користуватися твердженням, що життєва й соціальна компетентність формується завдяки засвоєнню видів діяльності різноманітного характеру, які виступають умовою та засобами для кожного індивіда. Тому для організації та здійснення самостійної життєдіяльності у соціумі після виходу із закладу інтернатного типу вихованцям необхідно оволодіти найрізноманітнішими видами діяльності в різних сферах, де для них є проблемним виконання соціальної ролі, тобто оволодіння конкретними видами соціального досвіду.

Вихованці дитячого будинку у результаті закритого характеру виховання, його змісту і методів, обумовлених цим явищем своїх психофізіологічних особливостей, не набувають того соціального досвіду, який би гарантував їм успішну самореалізацію в соціумі після виходу з цього закладу. Несформованість навичок життєвої та соціальної компетентності учнів призводить до того, що вони є неспроможними повноцінно адаптуватися до самостійного життя у соціумі, припускаються грубих життєвих помилок. З огляду на вищесказане, формування життєвої компетентності вихованців дитбудинків можливе за доцільної умови використання у їх освітній діяльності соціально-педагогічного тренінгу як інноваційної форми навчання.

Метою статті є: дослідження сучасних підходів до формування навичок життєвої та соціальної компетентності в учнівської молоді (вихованців дитячих будинків) засобами тренінгу. Тренінг як інтерактивна форма навчання, як метод формування життєвої компетентності, надає не лише специфічні знання та навички з певної тематики, а й допомагає оволодіти мистецтвом життєтворчості, технологіями життєвого успіху, вміннями жити і контактувати з батьками або особами, що їх замінюють, вчителями, однолітками та іншими представниками

соціального оточення, змінивши неконструктивне ставлення до них на ефективну модель співробітництва та взаєморозуміння; розвивати вміння управляти собою, визначати мету та сенс життя, вміння попереджувати і розв'язувати життєві конфлікти; оволодівати механізмами саморегуляції та стимулювати процеси духовного самовдосконалення. Тому зрозуміло, що вивчення питання впровадження тренінгу у процес формування життєвої компетентності стає все більш необхідним й потребує нового розуміння, позитивних рис характеру та різнобічних умінь від фахівців соціально-педагогічної галузі.

Зауважимо, що життєва компетентність формується через оволодіння різноманітними видами діяльності, які виступають умовами і засобами, необхідними способами для кожного індивіда, через отримання особистого досвіду у різних галузях діяльності. Цього можна досягти, якщо фахівець усвідомлює важливість справи, яку він проводить, враховує індивідуальні особливості дитини, динамічність змін, що відбуваються з нею, розуміє складність і неоднозначність процесу розвитку.

На думку Романовської Л.І., активна життєва й соціальна позиція – це система морального ставлення юної особистості передусім до школи, своїх ровесників, батьків, до суспільства в цілому й спільностей, до яких вона належить; до основних видів діяльності. І, нарешті, це ставлення підлітка та старшокласника до самого себе, плекання планів на майбутнє, професійне самовизначення [4, с. 31]. Доречно згадати, що комплексне поняття активної життєвої та соціальної компетентності наближене до понять життєвої та соціальної позиції й активності, але має певні відмінності, що стосуються особливостей як зовнішньої соціальної ознаки (участь у громадських заходах тощо), так і внутрішніх світоглядно-психологічних установок і особливостей. Для успішного формування навичок життєвої і соціальної позиції варто використовувати не лише фактор залучення молоді до громадських об'єднань, а й формувати почуття їх корпоративної єдності, де утверджується культура спілкування, культура бажань його членів. З огляду на це можна запропонувати соціально-педагогічний тренінг як метод формування навичок компетентностей.

Відзначимо, що і у вітчизняній, і у зарубіжній літературі одне із вузьких тлумачень тренінгу як специфічної, освітньої інтерактивної форми групової роботи полягає у визначенні спланованих і систематичних зусиль з модифікації або розвитку соціальних компетенцій людини за допомогою навчання, для того, щоб досягти ефективного виконання одного чи кількох видів діяльності. Питання тренінгу розроблялись у дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених: І.Д. Бега, О. Безпалько, Ю. Галагузової, Лі Девіда, Н. Зимівець, Д. Карпієвича, Г. Лактіонової, Л. Міщик, В. Оржеховської, В. Петровича, Л. Петровської, А. Прутченкова, В. Сидорова, Т. Цюман, С. Харченка та ін.

Підкреслимо, що головна особливість тренінгу – проживання на власному досвіді нових ідей, збагачення особистого досвіду, набуття знань, умінь та соціальних навичок тощо. Варто зазначити, що проведення навчання у формі інтерактивного заняття є не зовсім звичною, нетрадиційною і є достатньо складною технологічною структурою, при здійсненні якої педагогом-тренером створюються умови для багаторівневої комунікації між учасниками [1, с. 227].

Це відбувається за умов побудови освітнього процесу в ході тренінгу на основі циклу навчання шляхом конкретного досвіду, розробленого американським дослідником Д. Колбом [5, с. 176]. Він розглядав процес взаємодії у навчанні як послідовну зміну чотирьох фаз: конкретного досвіду – передбачається, що ведучий групи створює умови для набуття чи актуалізації конкретного досвіду учасниками на основі існуючого; рефлексивного спостереження – створюються умови для аналізу набутого досвіду, обговорення спостережень, пов'язаних із його отриманням; абстрактної концептуалізації – відбувається співвідношення власних висновків та умовиводів, зроблених на попередній фазі, з науковими теоріями, які мають відношення до основного змісту навчальної програми. Важливо, щоб ці теорії доповнювали чи по-своєму трактували результати, отримані учасниками; активне експериментування – відбувається перевірка на практиці сформульованих гіпотез, використання отриманої раніше інформації.

Відомо, що стиль проведення та спосіб організації тренінгу повинні бути зорієнтовані на створення сприятливої психологічної атмосфери та поваги до думки кожного учасника. Це обумовлено тим, що зміст цього процесу, методи і характер взаємодії між учасниками принципово змінюються. На думку дослідниці Т. Цюман, у контексті використання інтерактивні навчальні технології слід трактувати в єдності та взаємодії трьох компонентів: когнітивного (наявність потрібної інформації стосовно певної проблеми), емоційного (переживання та почуття людини стосовно інформації, яка задіяна в попередньому компоненті), мотиваційно-поведінкового (визначення місця проблеми в індивідуальній ієрархії цінностей, особливості мотивації, поведінки та вибору) [5, с. 163].

Автором підкреслено, що існує велика кількість модифікацій форм тренінгів, які суттєво відрізняються між собою за цілим рядом ознак: – *тренінг як своєрідна форма дресури*, при якій за допомогою жорстких маніпулятивних прийомів при позитивному підкріпленні формуються зміни в поведінці, а при негативному підкріпленні „стираються” шкідливі, не потрібні, на думку ведучого; – *тренінг як тренування*, в результаті якого відбувається формування та відпрацювання вмінь та навичок ефективної поведінки; – *тренінг як форма інтерактивного навчання*, метою якого є перш за все передача знань, а також розвиток певних вмінь та навичок; – *тренінг як метод створення умов для саморозкриття учасників* та пошуку способів вирішення власних психологічних проблем [5, с. 164].

Додамо, що тренінг можна розуміти і як „*групу*”, яка допомагає стати кожному її учаснику більш компетентним; *процес*, під час якого учасники вступають у взаємодію; *процес*, у центрі якого є проблема та її розуміння учасниками групи, а не компетентність ведучого щодо зазначеної проблеми; *навчання*, під час якого активність учасників вища, ніж активність ведучого; *навчання*, яке доставляє учасникам задоволення, активізує їх, стимулює інтерес та пізнання; *навчання*, результат якого досягається у взаємодії всіх учасників тренінгу; *можливість* відкриття учасниками в собі нових можливостей, відчуття того, що вони знають та вміють більше, ніж до цих пір думали про себе; *можливість* відкриття інших людей, навчання через взаємодію з ними, розуміння того, на що здатні люди, від

яких раніше не очікувалося цікавих відкриттів; *можливість* в безпечних, з одного боку, дещо штучно створених, а з іншого боку, наближених до реальності, умовах взаємодії з іншими людьми досягнути бажаних змін” [6, с. 8-9].

Для активізації участі дітей-сиріт у тренінгах, оптимізації їх взаємодії у тренінговій групі, розвитку особистісних якостей, важливим є дотримання *принципів*: активності кожного учасника; зворотного зв’язку, який має бути аргументованим, інформативним, персоніфікованим, образним; довірливого й відкритого спілкування, заснованого на гуманізмі, доброзичливості, готовності до взаємодії; конфіденційності як гарантії збереження змісту спілкування в межах цієї групи; правила „тут і тепер”, заснованого на безпосередньому емпіричному рівні переживання ситуації (це „Я” і це „Мої” дії) [2, с. 11].

Для підготовки та проведення тренінгів мають бути чітко визначені мета заняття, завдання, межі умов, зміст тренінгу: перелік і послідовність виконання різних вправ, завдання на рефлексію власних дій, матеріали для підсумків роботи тощо. Важливу роль відіграє усвідомлення відповідальності за результативність навчального процесу з боку як ведучого (педагога/тренера), так і учасників. Згідно з цими ідеями тренінговий процес активно впливатиме на формування відповідної системи знань, практичних умінь та навичок взаємодії, важливих якостей, необхідних для адаптації, дитини-сироти у соціумі. У результаті використання тренінгу відбувається становлення та розвиток самостійності – особистісної властивості вихованця – у когнітивному, поведінковому і мотиваційному аспектах.

Таким чином, самостійність вихованця дитбудинку уявляється як оволодіння соціальним досвідом для успішної реалізації в соціумі різних соціальних ролей з опорою на внутрішні ресурси. Набуття соціального досвіду повинно стати першочерговим завданням для тренера при плануванні та організації соціально-педагогічного тренінгу. Цей вид роботи має на меті сформувати життєву компетентність вихованців закладів інтернатного типу.

Тематика соціально-педагогічних тренінгів для дітей-сиріт визначається основними напрямками концептуальної програми виховання дітей у закладах

інтернатного типу та згідно програм інтегративного курсу Міністерства науки, освіти, молоді та спорту України, ЮНІСЕФ, Християнського дитячого фонду (Українського фонду „Благополуччя дітей”) „Культура життєвого самовизначення”, „Навчання ровесників ровесниками”, „Здоровий спосіб життя дітей та молоді”: модулі для різновікових груп підлітків „Виховуємо громадян держави” (громадянське виховання); „Залучення громади до вирішення проблем дітей та підлітків” (формування соціальної компетентності); „Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини”, „Виховання на основі здорового глузду”, „Прийоми ефективного спілкування”, „Сучасні підходи до виховання дитини”, „Ефективні прийоми заохочення та покарання у вихованні” (підготовка до сімейного життя, формування навичок батьківської компетентності); „Формування самостійності та відповідальності дитини”, „Профілактика та корекція агресивної поведінки підлітків”, „Самооцінка школяра”, „Форми організації дозвілля дітей та молоді”, „Вчимося спілкуванню” (формування моральних цінностей, позитивних особистісних якостей та гуманістичної позиції у взаємостосунках); „Працюємо заради благополуччя інших”, „Готовність дитини до трудової діяльності” (виховання працелюбства, поваги й шани до старших); „Конвенція ООН про права дитини: шляхи практичного застосування” (соціально-правове виховання); „Здоров’я як життєва цінність”, „Сходинки до здоров’я”, „ВІЛ/СНІД – що це?” (формування навичок здорового способу життя).

Для прикладу наведемо тематику занять тренінг-курсу „Культура життєвого самовизначення”, „Здоровий спосіб життя дітей та молоді”, що проводяться для учнів 8-9 класів: „Ти і твоє здоров’я”, „Фактори, які впливають на здоров’я”, „Стать і статеві стосунки”, „Інфекції, що передаються статевим шляхом”, „Здоров’я – моя цінність” тощо.

Особливість роботи тренінг-центрів, тренерських студій Дніпропетровського регіону полягає в тому, що інформацію про шкідливість алкоголю, тютюну, наркотиків, раннього статевого життя підлітки отримують не на традиційних уроках, і не шляхом нав’язування дорослими своїх поглядів, а на

заняттях за програмою „Навчання ровесників ровесниками”, у ході яких підлітки самі шукають відповіді на поставлені питання, самі роблять вибір щодо свого життя. Цьому сприяють просвітницькі тренінги, в ході яких використовуються сучасні методи активного навчання. Психологічно захищене та емоційно безпечне середовище, яке створюється на інтерактивних заняттях, стимулює учасників до прояву творчості, розкриття особистісного потенціалу, пошуку ресурсів.

До роботи тренінгової студії активно залучаються студенти-волонтери зі спеціальностей „Корекційна освіта”, „Психологія”, „Соціальна робота” та члени добровільного громадського об’єднання – Центру соціальних ініціатив і волонтерства Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара. Залучення волонтерів допомагає охопити більшу кількість підлітків на базі цієї структури. Крім того, ця робота дозволяє розвиватися і студентам, адже саме тут вони мають можливість познайомитися з новими методиками і технологіями соціально-педагогічної роботи, набутти фахові знання зі спеціальності, напрацювати навички спілкування з підлітками та молоддю.

Загалом в Україні питання використання у своїй діяльності волонтерів набуло широкого розголосу: волонтери – добровільні помічники фахівців із соціальної роботи, надають безпосередню допомогу у реалізації соціальних програм щодо проведення профілактичних заходів з попередження негативних явищ у молодіжному середовищі, організації змістовного дозвілля молоді, надають допомогу людям похилого віку та інвалідам, представникам етнічних меншин через консультування і супровід, неповнолітнім у виховних колоніях та допомогу їм після виходу тощо [5, с. 133].

Результативність проведеної тренінговою студією роботи із формування життєвої компетентності дітей-сиріт помітна: участь вихованців дитбудинку в тренінгах дозволила їм розширити і поглибити знання з різних сфер життєвої практики; переглянути систему цінностей; підвищити рівень відповідальності за власну поведінку; почуватися впевнено у будь-яких життєвих ситуаціях. Використовуючи у виховній роботі дитячого будинку соціально-педагогічний тренінг як метод формування життєвої та соціальної компетентності, можна

отримати модель соціального благополуччя людини (оцінка успішності підтримування зв'язків із членами соціального оточення, друзями, батьками або особами, які їх замінюють), в основі якої – соціальні навички та вміння, самомотивація та соціальна свідомість особистості. На думку Е.Л. Носенко, І.Ф. Аршави, *людина* охарактеризована як суб'єкт активності на *психологічному* рівні (такими рисами, як життєстійкість та життєздатність); на *соціально-психологічному* рівні (як гуманна і чесна, відповідальна перед суспільством); на *трансцендентному* рівні (як здатна до прояву духовності і виходу за межі адаптивної активності). Фактично у даній класифікації відбито всі риси, які входять у новітню *шестифакторну* модель особистості (*Ештон і Лі*), психологічна реальність якої перевірена на представниках різних культур світу, наявністю риси, що характеризує *соціальну відповідальність* людини (*honesty–humility*) [3, с. 220-224]. Високий рівень соціального благополуччя передбачає відчуття комфортності в оточенні інших людей, впевненості у власних можливостях самоактуалізації у цьому оточенні; сприйняття соціального оточення, в якому людина перебуває, відчуття себе частиною соціального оточення, яке дає можливість зробити певний соціальний внесок [3, с. 224].

Функціонування тренінгової студії громадського об'єднання – Центру соціальних ініціатив і волонтерства ДНУ ім. Олесь Гончара – сприяє формуванню життєвої компетентності серед вихованців дитячого будинку, що, в свою чергу, допомагає їм краще адаптуватися до нових умов соціального оточення, робити свідомий вибір стосовно цілей і засобів поведінки в конкретних життєвих ситуаціях, набувати позитивного соціального досвіду, оптимально прогнозувати свої життєві перспективи та робити певний соціальний внесок як людина, яка прагне до соціального благополуччя. Отже, відпрацьована модель надання соціальних послуг дітям-сиротам та дітям, які залишилися без батьківської опіки, завдяки використанню тренінгу як методу формування життєвої і соціальної компетентності, дає можливість оптимізувати громадську роботу у дитячому колективі та підвищити ефективність волонтерської діяльності серед студентів.

На наш погляд, простежується результативність у роботі саме таких студій,

тренінгових центрів, які використовують різноманітні сучасні інтерактивні методи роботи з дітьми-сиротами, в тому числі і потенціал волонтерства, що є перспективним напрямом соціально-педагогічної роботи з дітьми різних категорій. Тому спільна робота державних установ, соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, вищих навчальних закладів, подібних громадських студій, центрів дозволить дати вихованцю дитячого будинку можливість набуття знання, уміння та навички, необхідні для успішної адаптації у соціумі, а наявність освітніх програм в закладах інтернатного типу дозволяє протягом року здійснювати чітко організовану роботу з цільовою групою. Тренінги дають змогу реалізувати потребу учнівської молоді у груповій взаємодії, прямому й опосередкованому впливі на інших людей та набутті впевненості у власних можливостях самоактуалізації у соціумі.

Подальшого вивчення потребують питання соціального проектування у тренінговій роботі, використання інноваційних та інтерактивних форм і методів роботи у діяльності тренера, соціального педагога, вихователя, гувернера.

Література:

1. Зимівець Н.В. Освітній тренінг як соціально-педагогічна технологія формування відповідального ставлення до здоров'я в учнівської молоді [Текст] / Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. – Вип. 13. книга 2. – Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д.Г., 2009. – С. 224–231.
2. Инновационные методы обучения в гражданском образовании [Текст] / В.В. Величко, Д.В. Карпиевич, Е.Ф. Карпиевич, Л.Г. Кирилюк. – 2-е изд. доп. – Минск: Медисонт, 2001. – 168 с.
3. Носенко Е.Л., Аршава І.Ф. Сучасні напрями зарубіжної психології: психологія особистості [Текст]: підручник / Е.Л. Носенко, І.Ф. Аршава. – Д.: Вид-во ДНУ. – 2010. – 264 с.
4. Романовська Л.І. Проблема формування активної життєвої й соціальної позиції особистості в процесі суспільно корисної діяльності дитячого громадського об'єднання [Текст] / Л.І. Романовська // Соц. педагогіка: теорія та практика. – 2010. – № 2. – С. 31-36.
5. Соціальна педагогіка: теорія і технології [Текст]: підручник / за ред. І. Д. Зверєвої – К.: Центр навч. літ-ри, 2006. – 316 с.
6. Технологія тренінгу [Текст] / упоряд.: О. Главник, Г. Бевз / за заг. ред. С. Максименка. – К.: Главник, 2005. – 112 с.